

MIKHEIL BAKHTADZE

Państwowy Uniwersytet w Tbilisi

ORCID 0000-0002-3623-9924

REFERATY INFORMACYJNE ODDZIAŁU II SZTABU GENERALNEGO WOJSKA POLSKIEGO NA TEMAT WOJNY ROSYJSKO-GRUZIŃSKIEJ 1921 R.

W Archiwum Akt Nowych znajduje się wiele dokumentów będących źródłem ciekawych informacji na temat Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej oraz na temat Gruzji jako takiej i gruzińskiej emigracji z lat dwudziestych i trzydziestych XX w. (bardzo interesujące dokumenty przechowywane są również w Archiwum Wojskowym). Sądzę, że przechowywane w AAN dokumenty dotyczące Gruzji i Gruzynów można podzielić na trzy grupy. Do pierwszej należą dokumenty zbadane i opublikowane już przez badaczy polskich i gruzińskich pracujących w Polsce. Nie są to publikacje szeroko znane w gruzińskim środowisku naukowym, ponieważ większość z nich została napisana po polsku. Druga grupa to źródła znane polskim historykom, ale z różnych przyczyn jeszcze nieopublikowane. Trzecią grupę stanowią dokumenty, na które polscy uczeni nie zwrócili jeszcze uwagi, ponieważ nie zawierały one interesujących z ich punktu widzenia informacji. Są one jednak ciekawe dla historyków gruzińskich. „Gruzjińskie” źródła AAN są rozproszone po różnych zespołach archiwalnych. Przebywając w Warszawie, w ramach stypendium związanego z Nagrodą im. Tytusa Filipowicza, ustanowioną z inicjatywy Instytutu Europy Wschodniej Uniwersytetu Warszawskiego, zapoznałem się z niektórymi dokumentami znajdującymi się w następujących zespołach archiwalnych: Sztab Główny w Warszawie – zespół 1190, Attachés wojskowi RP – 1191, Ministerstwo Spraw Wojskowych w Warszawie – 1192. Wśród tych zasobów najbardziej interesujący okazał się na tym etapie mojej pracy zespół attaché wojskowych.

W tym miejscu chciałbym skupić się na dokumentach polskiego attaché wojskowego w Waszyngtonie (te archiwalia, oczywiście, znajdują się również w innych zespołach). Dokumentacja ta jest znana i została zbadana przez polskich historyków, ale nie w tym zakresie, który nas interesuje. Mam tu na myśli referaty informacyjne Oddziału II Sztabu

Generalnego Wojska Polskiego. Były one sporządzane cyklicznie (raz na dwa tygodnie) i poddawano w nich analizie politykę wewnętrzną i zagraniczną Rosji Sowieckiej. Interesują mnie referaty informacyjne przygotowane przez ten oddział w 1921 r. Obok innych tematów pojawia się tam kwestia wojny rosyjsko-gruzińskiej 1921 r. i zaprowadzenia władzy sowieckiej w Gruzji.

Jest oczywiste, że Oddział II Sztabu Generalnego WP bazował na informacjach, zarówno oficjalnych, jak i nieoficjalnych. Tych pierwszych dostarczała przede wszystkim sowiecka prasa, o czym świadczy kilka fraz w badanych dokumentach. W narracji dotyczącej wojny rosyjsko-gruzińskiej zaznacza się na przykład, że „przebieg działań wojennych i oficjalne stanowisko rządu RSFSR nie są dotychczas znane”. Znajdują się tam również dokładne odniesienia do oficjalnych dokumentów (oficjalne oświadczenia czy zapytania wystosowane przez Demokratyczną Republikę Gruzji lub sowiecką Rosję). Dokument zawiera omówienie działań wojennych, sporządzone jednak – jak sądzę – na podstawie informacji nieoficjalnych pochodzących z Gruzji, a nie ze źródeł sowieckich.

Kto mógł być gruzińskim źródłem informacji Oddziału II polskiego Sztabu Generalnego?

Wszystko wskazuje na to, że polski wywiad miał w Gruzji rezydentów. Możliwe, że jednym ze źródeł byli polscy dyplomaci w Konstantynopolu, wśród nich attaché wojskowy. Do jego obowiązków należała obserwacja sytuacji i zdobywanie informacji na temat Kaukazu Południowego¹. Jak zaznacza się w polskiej literaturze naukowej, attaché wojskowy w Konstantynopolu wiedział więcej o wydarzeniach na Kaukazie niż jego kolega w Moskwie. Kaukaz oraz południowa Ukraina i Turkiestan wchodziły w obszar zainteresowania attachatu w Stambule². Pierwsza placówka wywiadowcza na terytorium Turcji została założona przez kapitana Mariana Piotrowskiego w Konstantynopolu i działała w latach 1920–1921. Utrzymywała ona rezydentów w Tbilisi i Batumi³. Na Kaukazie działania prowadziła również inna polska struktura wywiadowcza. Chodzi o wywiad Polskiej Organizacji Wojskowej, który działał tam od 1919 r. Kaukaz był podzielony na sześć okręgów. Jednym z nich był okręg tbiliski, składający się z dwóch placówek – w Tbilisi i w Batumi⁴. W drugiej połowie maja wywiad POW informował na przykład o sytuacji w Jelizawietopolu, a w czerwcu o antysowieckich wystąpieniach w Dagestanie i Czeczenii. W polskiej literaturze naukowej stwierdza się, że większość tych informacji była wynikiem analizy lokalnej prasy⁵. Większość zapewne tak, ale nie wszystkie. Rezydenci na pewno donosiliby również o tym, co sami widzieli i słyszeli. Konstantynopol był wszak bardzo ważnym ośrodkiem pracy wywiadowczej. Dzięki dobremu skomunikowaniu z południową Rosją i Polską był często odwiedzany przez szefów filii struktur działających na Bliskim Wschodzie i Kaukazie. Rozważano tam kwestie dotyczące współpracy i wymieniano się informacjami na temat Rosji⁶. Zagadnienie działalności polskiego wywiadu na Kaukazie,

¹ A. Peplński, *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 2010, s. 66–68, 99.

² R. Majzner, *Attachaty wojskowe Drugiej Rzeczypospolitej 1919–1945*, Częstochowa, 2014, s. 343.

³ A. Peplński, *Wywiad polski...*, s. 178.

⁴ A. Peplński, *Wywiad w wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920*, Warszawa 1999, s. 137.

⁵ *Ibidem*, s. 138.

⁶ *Ibidem*, s. 138–139.

również w Gruzji, w latach 1919–1920 jest przedmiotem pracy Andrzeja Pepłońskiego⁷ i ograniczę się w tym zakresie do powyższych uwag ogólnych⁸, ponieważ celem niniejszego opracowania nie jest ocena pracy polskiego wywiadu. Jedno jest pewne – polski wywiad działał w Gruzji w lutym i marcu 1921 r., zbierał informacje i wysyłał je do Warszawy.

Informacje napływały także zapewne od polskich dyplomatów, którzy znajdowali się w Tbilisi na początku 1921 r. Wśród nich w pierwszej kolejności należy wymienić konsula Białobrzeskiego i Wacława Ostrowskiego, który – nawiasem mówiąc – jako przedstawiciel Polski uczestniczył w bankiecie w Ministerstwie Spraw Zagranicznych Gruzji 7 lutego 1921 r. (bankiet zorganizowano z okazji uznania *de iure* Gruzji przez Anglię, Francję i Włochy)⁹. Nie wykluczam też, że strona polska otrzymywała pewne informacje również od mieszkających w Tbilisi Polaków.

W referatach przygotowywanych przez Oddział II polskiego Sztabu Generalnego trudno znaleźć informacje na temat wojny rosyjsko-gruzińskiej 1921 r., które nie byłyby znane badaczom gruzińskim. Jednak dzięki wspomnianym dokumentom można uściślić pewne szczegóły. Celem artykułu nie jest ocena skuteczności działania polskiego wywiadu, konkretnie zaś Oddziału II Sztabu Generalnego i wykrycie źródeł, z których czerpał on informacje. Wymagałoby to analizy wielu dokumentów i literatury naukowej, których z przyczyn obiektywnych nie udało mi się przestudiować. Wiadomości na temat Gruzji trafiały do referatów informacyjnych już w 1920 r. Wskazują na to dokumenty znajdujące się w polskim Centralnym Archiwum Wojskowym, z którymi mogłem zapoznać się dzięki uprzejmości dr. Pawła Libery. Chciałbym jednak jeszcze raz podkreślić, co jest moim zadaniem w ramach niniejszego opracowania – chodzi o analizę tych referatów, które dotyczą konkretnie wojny rosyjsko-gruzińskiej 1921 r. Co ważne, te dokumenty są interesujące w związku z dwiema kwestiami. Pierwsza z nich to pytanie o to, jaki był zakres wiedzy polskiego Sztabu Generalnego, tzn. jak dobrze był poinformowany; druga – w jakim stopniu informacje zawarte w referatach odpowiadały rzeczywistości.

Fakt, że kwestia gruzińska znajduje odzwierciedlenie w tych dokumentach, wskazuje, iż polskie władze interesowały się Kaukazem Południowym, w tym Gruzją.

Pierwsza informacja o wojnie rosyjsko-gruzińskiej pojawia się w opracowaniu referującym stan na 1 marca 1921 r. Oto ta informacja:

Nr 1

Wojna Gruzji z Sowietami

Przygotowywana od dawna przez bolszewików akcja przeciwko Gruzji znalazła wyraz w rozpoczętych działaniach zbrojnych kaukaskich republik sowieckich. Punktem wyjścia stało się powstanie prosowieckie, jakie wybuchło 11 II w strefie neutralnej gruzińsko-armeńskiej. Przedstawiciel Rosji w Tyflisie zaproponował rządowi gruzińskiemu udanie

⁷ *Ibidem*, s. 137–144.

⁸ Np. sekretarzem ambasady w Tbilisi był Michał Rogóyski, który działał pod pseudonimem „Wrzesień” i nadzorował placówki wywiadowcze w Jelizawietopolu, Baku, Batumi, Erywaniu i Tbilisi. W Tbilisi działalność wywiadowczą prowadzili również porucznik Wojtek i jego zastępca – student Domański, a w Batumi – Holecka (*ibidem*, s. 140, 143–144).

⁹ „Sakartwelos Respublika”, 12 II 1921, nr 33.

się do rejonu powstania jakoby dla pertraktacji z powstańcami; rząd tyfliski odmówił. Około 14 II oddziały sowieckie armeńsko-rosyjskie (?) zaatakowały Gruzję w rejonie na południe od Sadachlo (przy linii kolei Tyflis–Aleksandropol) i Woroncowki (płn. wsch. od Aleksandropola). W nocy z 15 na 16 II działania wojenne rozszerzyć się miały na granicę Azerbejdżańską.

Siła wojsk gruzińskich wynosić ma ogółem około 60 000 ludzi, gwardii ludowej – 20 000. Rząd Tyfliski zarządził mobilizację do 40. roku życia.

Przebieg operacji wojennych i oficjalne stanowisko rządu RSFSR nie są dotychczas znane. 25 II oddział czerwonych powstańców zajął Tyflis. W Armenii, w związku z operacjami wojennymi wybuchło jakoby powstanie antysowieckie.

Rząd Gruzji oraz Misje i Przedstawicielstwa państw obcych przeniosły się do Batumi. Z Konstantynopola do Batumi zostały skierowane okręty angielskie i francuskie.

Rząd Gruzji, za podpisem prezesa rządu i Konstytuanty Noego Żordanii, wydał odezwę do rządów i ludów świata, w której protestuje przeciwko perfidnemu postępowaniu sowieców, które, oświadczając o swej gotowości pokojowego załatwienia spraw spornych i zapewniając o zamiarze wysłania delegatów w tym celu (oświadczenie armeńskiego komisarza spraw zagranicznych Bekzadiana), przygotowywało zdradzieckie uderzenie na Gruzję.

Życie polityczne w Gruzji.

Na czele rządu stoi Noe Żordania, prezes Konstytuanty; zastępcą jego w rządzie jest Dżaparydze.

Stanowisko ministra spraw zagranicznych zajmuje Gegeczkori, mieńszewik, przebywający w Paryżu; zastępcą jego jest Sabachtaraszwili, również s[ocjal]d[emokrata], ministrem spraw wewnętrznych jest Noe Ramiszwili, s[ocjal]d[emokrata], ministrem wojny jest Lordkipanidze, człowiek cywilny, cieszący się opinią bardzo energicznego i zdolnego; zastępcą jego jest gen. ks. Sandro Gezewanow.

Na czele gwardii ludowej, złożonej głównie z członków i zwolenników partii s[ocjal]-d[emokratycznej], stoi wpływowy socjalista Waliko Dżugeli.

W dyspozycji Ministerstwa Spraw Wewnętrznych znajduje się tzw. *osobyj otriad*, odpowiadający żandarmerji.

Rządzoną partią są socjalni demokraci. Z kolei silną partią są nacjonaliści.

Komuniści gruzińscy narodowi dążą do zbolszewizowania ustroju Gruzji bez uzależnienia się od Rosji. Oprócz nich czynni są w Gruzji agitatorzy rosyjskich bolszewików, kierowani przez przedstawicielstwo tyfliskie Rosji sowieckiej. Przedstawicielem sowieców jest obecnie Aron Szejnman, pomocnikiem jego Sergo Kaftaradze, Gruzin z pochodzenia¹⁰.

Dokument składa się z dwóch części. W pierwszej mowa jest o działaniach zbrojnych, a w drugiej przedstawiona jest krótka analiza sytuacji politycznej i struktury organizacyjnej Gruzji.

¹⁰ Referat informacyjny z dnia 1 III 1921 r. Kaukaz. Wojna Gruzji z Sowietami. Archiwum Akt Nowych (dalej: AAN), z. 1191, t. A II 154, k. 66–68.

Na początku dokumentu słusznie zaznaczono, że militarna agresja przeciwko Gruzji była wcześniej przygotowana¹¹. Co do udziału w niej sowieckich republik na Kaukazie, mowa tu o Armenii i Azerbejdżanie, co również jest częściowo trafne. Demokratyczna Republika Gruzji miała oficjalne granice z sowiecką Armenią i sowieckim Azerbejdżanem i to właśnie z ich terytorium przystąpiono do ataku. W dokumencie prawidłowo określono również datę. W nocy z 11 na 12 lutego gruzińskie siły zbrojne zostały zaatakowane i rzeczywiście znajdowały się one wówczas w strefie neutralnej¹². W ofensywie brały udział jednostki wojskowe sowieckiej Armenii i sowieckiej Rosji, dokładnie wskazano również kierunek natarcia na Sadachlo¹³ i Woroncowkę¹⁴. Po nieudanym kontrataku oddziałów gruzińskich przeciwnik wznowił natarcie właśnie 14 lutego. W referacie wskazuje się również, kto dokładnie zaatakował armię gruzińską – armeńsko-rosyjska armia sowiecka. W dokumencie informacji tej towarzyszy znak zapytania. Najwidoczniej była to informacja niesprawdzona lub niedostatecznie wiarygodna, choć Sztab Generalny Demokratycznej Republiki Gruzji od samego początku informował, że atak w strefie neutralnej jest dziełem sowieckich wojsk armeńsko-rosyjskich¹⁵. 16 lutego zasadnicza części XI Armii sowieckiej wtargnęła do Gruzji od strony Czerwonego Mostu i Mostu Połło. W ten sposób obszar działań wojennych został faktycznie poszerzony aż do granicy z Azerbejdżanem.

Ciekawa jest również informacja o tym, że „Przedstawiciel Rosji w Tyflisie zaproponował rządowi gruzińskiemu udanie się do rejonu powstania jakoby dla pertraktacji z powstańcami; rząd tyfliski odmówił”.

Propozycja Szejnmana nie została wówczas opublikowana w gruzińskiej prasie, nie opublikowano również żadnej odpowiedzi. Po wtargnięciu zasadniczej części XI Armii od strony Azerbejdżanu aresztowani zostali zarówno Szejnman, jak i Kaftaradze. O propozycji przedstawiciela RSFRS milczą również najważniejsze książki na temat sowietyzacji Gruzji wydane w czasach ZSRS. Jedynym źródłem jest w tym przypadku gazeta „Prawda”, w której 18 lutego 1921 r. (kiedy XI Armia docierała już do Tbilisi i przygotowywała się do pierwszego szturmu) opublikowano krótki komunikat: „W Gruzji. O powstaniu w strefie neutralnej. Władykaukaz. 14 lutego. Przedstawiciel Rosji w Tbilisi tow. Szejnman złożył rządowi Gruzji propozycję, by pozwolono mu na wyjazd w rejon działań powstańców w celu przeprowadzenia rokowań. Rząd gruziński nie przyjął tej propozycji (Rosyjska Agencja Telegraficzna)”¹⁶. Już sama ta oferta wskazywała na podstęp i – co oczywiste –

¹¹ Pierwszą próbę sowietyzacji Gruzji podjęto na początku maja 1920 r. Wtedy to siły zbrojne Gruzji rozgromiły jednostki sowieckiej XI Armii.

¹² Strefa neutralna została utworzona w grudniu 1918 r., po wojnie armeńsko-gruzińskiej. Wojnę rozpoczęła strona armeńska i w początkowej jej fazie miała przewagę. Działania wojenne prowadzono na terytorium gruzińskim. Pod koniec grudnia gruzińskie siły zbrojne rozpoczęły kontrnatarcie i odepchnęły przeciwnika. 31 grudnia, dzięki pośrednictwu Brytyjczyków, zakończono działania zbrojne. Południowa część powiatu borczalińskiego, którą przed wojną kontrolowała Gruzja, a do której pretensje rościła sobie Armenia, została ogłoszona strefą neutralną. Podczas wojny armeńsko-tureckiej 1920 r. armia Gruzji na podstawie porozumienia ze stroną armeńską z 13 grudnia weszła do strefy neutralnej na trzy miesiące.

¹³ Pograniczna wioska na obecnej granicy Gruzji i Armenii.

¹⁴ Dzisiejszy Taszyr w Armenii.

¹⁵ „Sakartwelos Respublika”, 15 II 1921, nr 35.

¹⁶ L. Toidze, *Interwencja, okupacja, przymusowa sowietyzacja, faktyczna aneksja. Przyczynek do oceny wojny rosyjsko-gruzińskiej w lutym – marcu 1921 r.*, Tbilisi 1991, s. 93.

rząd gruziński odmówił. Zagadka polega tu na czymś innym: czy taka propozycja rzeczywiście padła, czy był to wymysł sowieckiej propagandy. W tym miejscu przydatna okazuje się informacja zawarta w referacie, która potwierdza, że taką propozycję rzeczywiście złożono. Podczas sporządzania referatu korzystano z gazety „Prawda”, ale moim zdaniem korzystano nie tylko z sowieckiej prasy, lecz również z informacji z miejsca wydarzeń, tj. z Gruzji. W referacie pada jedno istotne słowo – „jakoby”. Jest to wyraz pesymizmu autorów referatu wobec propozycji Szejnmana. Raportujący lub ich informatorzy rozumieci, że oferta jest dyplomatycznym podstępem i nie jest realna. Taka ocena tej propozycji może być oparta nie na informacjach zaczerpniętych z „Prawdy”, lecz na wiadomościach pochodzących z regionu, w którym toczyła się akcja, tj. z Gruzji. Kiedy wspominałem, że pewne informacje z referatu mogą zostać wykorzystane w celu potwierdzenia niektórych faktów, miałem na myśli właśnie ten przykład. Poza tym ocena, którą wobec propozycji przedstawiciela sowieckiej Rosji wyraża słowo „jakoby”, pokazuje, że również polska strona rozumiała obłudę tej oferty.

W referacie znacznie zawyżono liczebność regularnej armii gruzińskiej do 60 tys. ludzi. Sztab Generalny miał plan, by stworzyć armię tej wielkości, ale w rzeczywistości nigdy nie była ona aż tak duża. Szef Sztabu Generalnego gen. Zakariadze pisał: „Marzyliśmy o stworzeniu sześćdziesięcioletniej armii, ale przez brak uzbrojenia to marzenie pozostało marzeniem (choćby liczba wyszkolonych żołnierzy w Gruzji przewyższała dwieście tysięcy. Odpowiednia kadra dowodząca również była gotowa)”¹⁷. Najwyższy poziom mobilizacji armia gruzińska osiągnęła latem 1920 r. (w czasie pierwszej wojny z Rosją sowiecką). Według danych Sztabu Generalnego Gruzji stan armii tego państwa na 25 sierpnia 1920 r. wynosił 37 667 ludzi, ale w rzeczywistości gotowych do działania było ich 25 891¹⁸. Znacznie bardziej realistycznie autorzy referatu oszacowali liczebność Gwardii Ludowej, w której służyło ok. 15–16 tys. ludzi¹⁹.

W referacie słusznie mowa jest o tym, że 25 lutego jednostki Armii Czerwonej zajęły Tbilisi. Nie były to jednak oddziały powstańcze, jak zapisano w dokumencie, lecz regularne jednostki sowieckiej XI Armii²⁰.

¹⁷ A. Zakariadze, *Demokratyczna Republika Gruzji*, „Jeździec” 1994, nr 1–4, s. 55 [tekst i czasopismo w jęz. gruzińskim].

¹⁸ Centralne Archiwum Państwowe Gruzji, F. 1969, op. 2, d. 146, s. 3.

¹⁹ Centralne Historyczne Archiwum Państwowe Gruzji, F. 1969, op. 1, d. 670.

²⁰ W nocy z 18 na 19 lutego 1921 r. jednostki Armii Czerwonej rozpoczęły pierwszy atak na Tbilisi i poniosły klęskę, do niewoli dostało się ok. 1500 czerwoarmistów. Obrona Tbilisi trwała tydzień. 24 lutego oddziały XI Armii przystąpiły do zmasowanego natarcia, ale nie przyniosło ono sukcesu. Jednak gruziński głównodowodzący gen. Kwinitadze postanowił tymczasowo opuścić Tbilisi i przed ósmą wieczorem wydał rozkaz o odrocie. Gen. Kwinitadze obawiał się, że przeciwnik wykona szeroko zakrojony manewr oskrzydlający i rozpocznie oblężenie miasta, dlatego też wycofał się do Mcchety w celu przegrupowania sił, mobilizacji rezerw i organizacji kontrataku. Jedynym przeciwnikiem tego planu był generał Odiszelidze, doradca wojskowy szefa rządu i były głównodowodzący, który stracił stanowisko 16 lutego w wyniku klęski, jaką poniosły wojska gruzińskie w pierwszym etapie wojny. Według niego wycofanie się z Tbilisi podkopałoby morale armii. Niestety miał rację. Armia gruzińska i oddziały gwardii opuściły stolicę na rozkaz gen. Kwinitadzego 25 lutego rano. **Generał Georgi Kwinitadze** (1874–1970) – uczestnik wojny rosyjsko-japońskiej i I wojny światowej. Od 1918 r. generał. Założyciel i komendant szkoły wojskowej w Tbilisi. W latach 1918–1921 brał udział w wielu operacjach bojowych. W czasie pierwszej wojny z Rosją w 1920 r. był głównodowodzącym wojsk gruzińskich. 16 lutego 1921 r. ponownie nominowany na stanowisko głównodowodzącego. Od 1921 r. na emigracji we Francji. **Generał Ilija Odiszelidze** (1865–1925) –

Prawdziwa jest również informacja o wybuchu antysowieckiego powstania w Armenii. Interesujące jest to, że przewodniczący powstańczego komitetu Simon Wracjan wysłał telegram do Noego Żordanii, w którym informował o wybuchu powstania w Armenii 18 lutego rano²¹. Walka Gruzji z sowiecką Rosją była na rękę antysowieckim powstańcom w Armenii, a powstanie Ormian – wojskom gruzińskim.

Ciekawe jest pytanie, dlaczego w referatach informacyjnych polskiego Sztabu Generalnego mowa o „czerwonych powstańcach”, podczas gdy w działania zbrojne w sposób otwarty zaangażowały się wojska sowieckie. Udział jednostek Armii Czerwonej w tych wydarzeniach był dla polskiego dowództwa oczywisty i widać to w tych właśnie referatach. Sądzę, że informacja o „czerwonych powstańcach” pochodzi ze źródeł oficjalnych i do referatów trafiła w sposób automatyczny. Strona polska doskonale wiedziała, że nie było żadnego powstania „mas pracujących” i że Armia Czerwona nie przysłała im z pomocą, lecz rozpoczęła działania wojenne przeciwko niezależnemu państwu. Widać to w analizowanych referatach. Pierwszy z nich zaczyna się od słów: „Przygotowywana od dawna przez bolszewików akcja przeciwko Gruzji”. To rząd sowiecki i jego źródła mówiły o „buntownikach”. Na przykład 27 lutego gazeta „Bakijski robotnik” pisała: „Jak dowiadujemy się z krótkiego komunikatu sztabu polowego, czerwoni powstańcy zajęli Tyflis”²². „Powstanie mas pracujących” było sformułowaniem wyrażającym oficjalne stanowisko Moskwy i w czasach radzieckich tak o tym mówili zarówno rosyjscy, jak i gruzińscy historycy²³.

Jedną z pierwszych prac naukowych, gdzie nie było już mowy o „powstaniu mas pracujących” i wszystko nazwano po imieniu, była książka L. Toidzego²⁴. Dziś już nikt nie mówi o „powstaniu” w Lori. Oto, co pisze O. Dżanelidze: „W nocy z 11 na 12 lutego na terytorium okręgu lorijskiego od strony Armenii wtargnęły jednostki rosyjskiej Armii Czerwonej. Przeprowadzoną operację wojskową bolszewicy nazwali „powstaniem mas pracujących» i pod taką nazwą weszła ona do sowieckiej historiografii”²⁵.

Powstania w rzeczy samej nie było. Przeprowadzono za to zsynchronizowany atak na gruzińskie jednostki wojskowe, w którym uczestniczyły przygotowane wcześniej i rozlokowane na terytorium Gruzji grupy dywersantów oraz wojska sowieckie, które wtargnęły z terenu sowieckiej Armenii. Znajduje to potwierdzenie również we wspomnieniach uczestników tamtych zdarzeń: „Po otrzymaniu od partii i rządu zadania

uczestnik wojny rosyjsko-japońskiej i I wojny światowej. Od 1914 r. generał-lejtnant. W 1917 r. dowodził Armią Kaukaską. W latach 1918–1921 kolejno: wiceminister wojny, szef Rady Wojennej i Komisji Wojennej, wojskowy ekspert delegacji gruzińskiej w Paryżu. W grudniu 1920 r. mianowany na stanowisko głównodowodzącego. W 1921 r. wyemigrował, zmarł w Konstantynopolu.

²¹ „Ertoba”, 20 II 1921, nr 39.

²² „Bakinskij raboczij”, 27 II 1921, nr 46 (180).

²³ Można wymienić kilka książek: G. Haczapuridze, *Walka gruzińskich bolszewików za zwycięstwo władzy sowieckiej*, Tbilisi 1948; *idem*, *Walka narodu gruzińskiego o ustanowienie władzy sowieckiej*, Tbilisi 1957; A. Surguladze, *Zwycięstwo rewolucji socjalistycznej na Kaukazie 1918–1921*, Tbilisi 1961; A. Kadiszew, *Intervencja i grażdzanskaja wojna w zakawkazii*, Moskwa 1960; M. Traskunow, *Geroiczeskij bojevoj put' 11-oj armiji na frontach Graždanskij wojny*, Tbilisi 1958.

²⁴ L. Toidze, *Interwencja, okupacja...*

²⁵ O. Dżanelidze, *Szkice z historii Demokratycznej Republiki Gruzji*, Tbilisi 2018, s. 313.

zorganizowania powstania w Lori, po sformowaniu sztabu, 20 grudnia 1920 r. Lazjan²⁶ w tajemnicy wyjechał do Karaklisu. Na jego żądanie z jednostek I Brygady Armeńskiej wybierano dowódców i funkcjonariuszy politycznych i wysyłano do Karaklisu do jego dyspozycji [...]. Organizowano placówki bojowe, dowodzić nimi mieli wysyłani przez Lazjana dowódcy, którzy zameldowali się pod jego komendę²⁷. A oto co pisał sam Lazjan: „Każdego dnia na teren dostawało się po dwóch – trzech naszych agentów z różnymi zadaniami [...] Kilku naszych agentów było zatrudnionych na kolei i jeździło po całej Gruzji w celu prowadzenia wywiadu”²⁸.

To była dobrze przygotowana operacja militarna Rosji Sowieckiej, której celem był podbój Gruzji. Już 26 stycznia 1921 r. plenum KC RKP(b) zatwierdził sporządzony przez Lenina plan, który polecał Rewolucyjnej Radzie Wojskowej RSFRS i dowództwu frontu kaukaskiego podjąć przygotowania do wojny z Gruzją²⁹. Dowództwo XI Armii prowadziło takie przygotowania. Wojskowe i polityczne kierownictwo Gruzji miało o nich pewne informacje. Gruziński Sztab Generalny przeanalizował dostępne dane i – niestety – wyciągnął błędne wnioski. Gruzińscy wojskowi przyjęli, że atak nastąpi w marcu lub kwietniu 1921 r. i swoje plany opracowywali, wychodząc z tego założenia. Według ich szacunków właśnie wtedy siły zbrojne Gruzji powinny osiągnąć pełną gotowość bojową. Natarcie zaczęło się jednak w lutym, co było niespodzianką dla gruzińskiego dowództwa i gruzińska armia nie była jeszcze gotowa.

Rząd i zagraniczne misje dyplomatyczne opuściły Tbilisi, ale przed 1 marca gabinet znajdował się wciąż w Kutaisi, a nie w Batumi.

W omawianym referacie wspomina się o oświadczeniu ludowego komisarza spraw zagranicznych sowieckiej Armenii Bekzadiana. Aleksandr Bekzadian pełnił funkcję komisarza ludowego spraw zagranicznych sowieckiej Armenii od 29 listopada 1920 r. do maja 1921 r. W badanym dokumencie chodzi zapewne o oświadczenie z 29 grudnia 1920 r.: „Do Ministra Spraw Zagranicznych Demokratycznej Republiki Gruzji. W oświadczeniu skierowanym do Pana 7 i 10 grudnia rząd Sowieckiej Armenii wyraził w imieniu wyzwolonego ludu pragnienie powrotu do pracy na terytorium, które nie znajdowało się w strefie działań wojennych, ale w czasie wojny z Imperium Osmańskim przez decyzję waszego rządu mimo wszystko stało się strefą operacji wojskowych, co doprowadziło do poważnych konsekwencji, które odbiły się na ludności cywilnej. Ponieważ w odpowiedziach z 10 i 12 grudnia odrzuciliście uzasadnione żądania mas pracujących zamieszkujących strefę neutralną i powtarzacie, że wasz rząd zawarł 13 listopada porozumienie z dasznakami, rząd Sowieckiej Republiki Armenii zmuszony jest oświadczyć, że nie będzie brał pod uwagę porozumienia z dasznakami z 13 listopada, które zostało całko-

²⁶ **Josif Lazjan** (1888–1938) – urodzony w Achalciche. Od 1907 r. członek Socjaldemokratycznej Partii Robotniczej Rosji. W 1920 r. nominowany na stanowisko szefa zarządu politycznego Armii Czerwonej w Armenii. Od 1922 r. działał w Moskwie. Od 1929 r. redagował gazetę „Moskwa Robotnicza”. Od 1934 r. w Londynie – najpierw w przedstawicielstwie handlowym ZSRS, potem w oddziale TASS. Aresztowany w 1937 r., rozstrzelany w 1938 r.

²⁷ G. Oganezow, *Josif Gerasimowicz Laz'jan*, „Izwestija akademii nauk armjanskoj SSR” 1964, nr 9.

²⁸ S. Harmadarjan, *Cennyj dokument o Lorijskom vosstanii 1921 goda*, „Izwestija akademii nauk armjanskoj SSR” 1959, nr 10.

²⁹ O. Dżanelidze, *Szkice z historii...*, s. 310.

wicie unieważnione przez wasz rząd. Formalne twierdzenie waszego rządu, że surowo przestrzega on warunków porozumienia z 13 listopada, Armeńska Republika Sowiecka uważa za niedopuszczalne z następujących powodów: już w pierwszych dniach obowiązywania porozumienia wasze wojska przekroczyły granice strefy neutralnej i zajęły Kolageran, Szagali, Dżalal-Ogli, Nikołajewkę i inne miejscowości należące bez wątpienia do Armenii; 19 listopada dyspozytornią dworca w Kolageranie zaczął kierować gruziński komendant, a ormiańskich pracowników zastąpiono Gruzinami; bez żadnych podstaw zostali zatrzymani telegrafści Gagerin Ter-Arutinow, Ambarcum, Petrosian i Artasz Szawernow, których następnie przeniesiono do Aszadzi Saral; wreszcie skierowanie ekspedycji karnej przeciwko ormiańskim chłopom w wiosce Szylich i otwarcie tam ognia. Poza tym, o czym mowa wyżej, rząd Sowieckiej Republiki Armenii nie może zgodzić się z traktowaniem przez wasz rząd porozumienia z 13 listopada jako porozumienia, które nie jest oparte na żadnych realnych warunkach. Ponadto tego typu podejście do tej kwestii jest niedopuszczalne i nie do przyjęcia z punktu widzenia zawierania umów, ponieważ umowy zawsze mają jakąś podstawę i zachowują moc prawną i sens tylko przy zachowaniu tych warunków, pod jakimi je zawarto; tekst samego porozumienia z 13 listopada całkowicie to odrzuca. Ten tekst mówi o dwóch podstawach porozumienia: wejściu armii anatolijskiej do Republiki Armenii i niebezpieczeństwie, jakie stanowi ona dla strefy neutralnej i samej Gruzji. Po odsunięciu tego zagrożenia obecność wojsk gruzińskich w strefie neutralnej nie ma już uzasadnienia i sowiecki rząd Armenii nie będzie jej tolerował. Po ustanowieniu w Armenii nowych instytucji politycznych i stosunków społecznych należy ten wymuszony sojusz, który Ententa narzuciła republikom zakaukaskim, traktować jako przestarzały. Ze względu na to, że jesteśmy zainteresowani tym, by położyć kres stanowi rzeczy powstałemu w strefie neutralnej, a jest to część Armenii zagarnięta przez armię gruzińską, sowiecki rząd Armenii, realizując założenia wspólnej polityki sowieckiej i na podstawie uznawanych przez siebie zasad, jest gotów, by rozstrzygnąć tę kwestię przede wszystkim na drodze pokojowej. W celu przyspieszenia rozwiązania sporu i uniknięcia zwykłego w takich przypadkach opóźnienia mój rząd uważa za racjonalne, by sprawa strefy neutralnej została uregulowana z udziałem przedstawiciela Sowieckiej Rosji. Kierownictwo Sowieckiej Armenii pilnie oczekuje od waszego rządu szybkiej odpowiedzi na niniejsze zapytanie. 29 grudnia nr 252. Komisarz spraw zagranicznych Bekzadiani”³⁰. Cały sens i cel tej noty dyplomatycznej staje się jasny po lekturze jednego, ostatniego fragmentu: „mój rząd uważa za racjonalne, by sprawa strefy neutralnej została uregulowana z udziałem przedstawiciela Sowieckiej Rosji”. Dzisiaj wiadomo, że Rosja Sowiecka przygotowywała grunt pod uzasadnienie wtargnięcia swoich wojsk właśnie do „strefy neutralnej” i do Gruzji w ogóle. 5 stycznia 1921 r. Ministerstwo Spraw Zagranicznych Republiki Gruzji skierowało notę zwrotną do Erywania. Napisano w niej: „Wobec waszej zgody na naszą propozycję negocjacji w sprawie pokojowego rozwiązania kwestii spornych proszę w imieniu swojego rządu o wysłanie waszego przedstawiciela do Tbilisi. Przedmiotem negocjacji tych przedstawicieli będzie sprawa południowej części rejonu Borczalo i kwestie z nią związane, które zostały przez was poruszone. Mój rząd

³⁰ „Ertoba”, 4 I 1921, nr 2.

nie odrzuca koncepcji udziału w tych negocjacjach przedstawiciela RSFRS, ale uważa, że kwestia formy tego udziału powinna być ustalona przez przedstawicieli Armenii i Gruzji [...] zajęcie terytorium odbyło się całkowicie spokojnie i żadnych ekscesów nie było [...]. Nikt nigdzie nie wysłał żadnej ekspedycji karnej. Co do aresztowania pracowników telegrafu na stacji Kolageran, to ten nieodzowny krok został przedsięwzięty z przyczyn natury wojskowej [...]. Pracownicy telegrafu [...] kontaktowali się z agentami państw obcych i przekazywali im szczegółowe informacje na temat naszych wojsk. 5 stycznia 1921 r. nr 132, w zastępstwie ministra spraw zagranicznych K. Sabachtaraszwili³¹.

W referacie dwa razy wspomina się o Noem Żordanii jako szefie rządu i Konstytuanty. Żordania rzeczywiście był premierem i członkiem Zgromadzenia Konstytucyjnego, ale nigdy nie był jego przewodniczącym³². Źródło tego błędu nie jest jasne. To, kto kierował pracami Konstytuanty i jakie stanowiska zajmował Noe Żordania, było powszechnie wiadome. Możliwe, że ta przypadkowa pomyłka związana była z ogromnym autorytetem i wpływami politycznymi Żordanii. Drugiego polityka takiej rangi nie było wówczas nie tylko w Gruzji, ale na całym Kaukazie. Był liderem rządzącej partii socjaldemokratycznej, która miała znaczną większość w Konstytuancie i tworzyła rząd. Co do oświadczenia Żordanii, o którym mowa w dokumencie, najprawdopodobniej chodzi o jego odezwę z 16 lutego: „Do wszystkich narodów i rządów całego świata. Niezachwiane dążenie narodu gruzińskiego i jego rządu do życia w pokoju i przyjaźni ze wszystkimi narodami nie zniechęciło naszych sąsiadów – republik sowieckich – do zadania nam godnego pogardy ciosu. Sowiecka Armenia i sowiecki Azerbejdżan bez oficjalnego wypowiedzenia wojny zaatakowały nas z pomocą rosyjskiej Armii Czerwonej w celu zniszczenia naszej niepodległości i zniewolenia narodu gruzińskiego. Wszyscy powinniście wiedzieć, że działaniem tym sowiecki rząd Rosji dokonuje zbrodni, która nie ma precedensu w historii. Naruszając wszelkie porozumienia zawarte z nami, zdecydował on pod przykrywką czerwonego sztandaru i pięknych haseł zbrojnie zniszczyć naszą wolność, niezależność i suwerenność. Wobec całego świata oświadczamy, że naród gruziński jest pełen determinacji do walki ze swoim strasznym wrogiem do ostatniego oddechu. W tym trudnym momencie historycznym naród gruziński przepełniony jest tylko jednym dążeniem: niepodległość lub śmierć! Jesteśmy głęboko przekonani, że współczucie wszystkich cywilizowanych narodów jest w tej walce po naszej stronie. Noe Żordania, premier Gruzji³³”.

W referacie zgodnie ze stanem faktycznym wymieniono: ministra spraw zagranicznych – Jewgenija Gegeczkoriego³⁴, jego zastępcę – Konstantina Sabachtaraszwilego³⁵, ministra

³¹ „Sakartwelos Respublika”, 7 I 1921, nr 5.

³² **Noe Żordania** (1868–1953) był członkiem rosyjskiej Dumy I kadencji, reprezentował tam frakcję socjaldemokratyczną. Podczas gruzińskiego Zjazdu Narodowego w listopadzie 1917 r. w Tbilisi został wybrany na stanowisko przewodniczącego Rady Narodowej. To właśnie ten organ ogłosił niepodległość Gruzji 26 maja 1918 r. Premier rządu Demokratycznej Republiki Gruzji od 24 czerwca 1918 r. W 1921 r. wyemigrował, zamieszkał we Francji.

³³ „Sakartwelos Respublika”, 18 II 1921, nr 38.

³⁴ **Jewgenij Gegeczkori** (1881–1954) był posłem do rosyjskiej Dumy III kadencji. Przewodniczący Komisarjatu Zakaukaskiego od listopada 1917 r. Minister spraw zagranicznych Demokratycznej Republiki Gruzji od listopada 1918 r. We wrześniu 1920 r. wyjechał z Gruzji z misją dyplomatyczną do Europy Zachodniej (Francja, Wielka Brytania, Włochy). Po 1921 r. wyemigrował i zamieszkał we Francji.

³⁵ **Konstantin Sabachtaraszwili** (1884–1938) przez jakiś czas w latach 1918–1921 był wiceministrem spraw wewnętrznych, następnie zastępcą ministra spraw zagranicznych. Wyemigrował w 1921 r. W latach

spraw wewnętrznych – Noego Ramiszwilego³⁶ i zastępcę ministra wojny – generała Aleksandra Gedewaniszwilego³⁷. Grigoł Lordkipanidze³⁸ został określony jako minister wojny. Pojawia się tu pewna nieścisłość. Lordkipanidze był ministrem wojny do 3 grudnia 1920 r. Na stanowisku zmienił go Parmen Cziczinadze³⁹, a Lordkipanidze został wice-premierem⁴⁰. Wiele osób charakteryzowało tę postać bardzo pozytywnie⁴¹ i w związku z tym interesująca jest jego charakterystyka w badanym dokumencie – „człowiek bardzo energiczny i zdolny”. W tym raporcie znalazły się tylko dwie oceny odnoszące się do osobowości. Dotyczyły one Lordkipadzego i Waliko Dżugelego i jest to fakt godny uwagi.

Dżaparydze został omyłkowo określony jako zastępca Żordanii w rządzie. Mowa zapewne o Konstantynie Dżaparydze, który był sekretarzem rządu, tj. rzeczywistym kierownikiem administracji rządowej od grudnia 1918 r.⁴² Gwardia Ludowa rzeczywiście składała się z członków i sympatyków partii socjaldemokratycznej. Na jej czele stał Waliko Dżugeli⁴³, który faktycznie był osobowością nietuzinkową.

Oddział specjalny (*osobyj otriad*) rzeczywiście był podporządkowany Ministerstwu Spraw Wewnętrznych. Można go w pewnym stopniu porównać do żandarmerii, ale najtrafniejsze będzie porównanie do państwowej służby bezpieczeństwa⁴⁴.

Partia socjaldemokratyczna była bez wątpienia najsilniejsza i miała najszersze wpływy. Co do nacjonalistów, w badanym materiale mowa o partii narodowo-demokratycznej. Była ona jednym z najbardziej wpływowych ugrupowań opozycyjnych. W 1919 r. w wyborach do Konstytuanty zdobyła 8 miejsc⁴⁵.

1922–1924 utrzymywał żywy kontakt z polskimi środowiskami wojskowymi i politycznymi w Konstantynopolu i Warszawie.

³⁶ **Noe Ramiszwili** (1881–1930) – jeden z najbardziej wpływowych polityków. Bardzo energiczny i zdeterminowany. Od 26 maja do 24 czerwca 1918 r. był pierwszym szefem rządu Demokratycznej Republiki Gruzji, następnie już stale piastował urząd ministra spraw wewnętrznych. W 1920 r. był również ministrem wojny i ministrem oświaty. W 1921 r. wyemigrował do Francji. 7 grudnia 1930 r. w Paryżu został zamordowany przez powiązanego z sowieckimi służbami specjalnymi gruzińskiego emigranta Czanukwadzego.

³⁷ **Generał Aleksandr Gedewaniszwili** (1870–1933). Odbił służbę w armii rosyjskiej. Uczestniczył w I wojnie światowej. Od 1915 r. – generał-major. W latach 1918–1921 był wiceministrem wojny i przez krótki okres pełnił funkcję głównodowodzącego sił zbrojnych. Po 1921 r. pozostał w wojsku i służył w Armii Czerwonej.

³⁸ **Grigoł Lordkipadze** (1881–1937) – jeden z liderów partii socjaldemokratycznej. W 1920 r. był ministrem wojny. Po sowietyzacji Gruzji pozostał w kraju, kilkakrotnie aresztowany, rozstrzelany w 1937 r.

³⁹ **Parmen Cziczinadze** (1873–1921) – w latach 1918–1920 zastępca ministra spraw wewnętrznych. Po sowietyzacji Gruzji pozostał w kraju. Zmarł w wyniku choroby w 1921 r. Jego pogrzeb przeistoczył się w demonstrację antysowiecką.

⁴⁰ *Demokratyczna Republika Gruzji. Słownik encyklopedyczny*, Tbilisi 2018, s. 248.

⁴¹ Nawet Rewaz Gabaszwili, jeden liderów partii narodowo-demokratycznej, który był zajadłym przeciwnikiem socjaldemokratów, pisał, że Grigoł Lordkipadze był człowiekiem mądrym, wykształconym i uczciwym.

⁴² *Demokratyczna Republika Gruzji...*, s. 543.

⁴³ **Walerian (Waliko) Dżugeli** (1887–1924) – organizator i faktyczny dowódca Gwardii Ludowej. W latach 1918–1921 brał udział praktycznie we wszystkich działaniach bojowych. Wyróżniał się osobistym męstwem. W 1921 r. wyemigrował, wrócił w 1924 r., aby stanąć na czele antysowieckiego powstania. Został aresztowany, a po wybuchu powstania rozstrzelany 30 sierpnia tego roku.

⁴⁴ Oddział specjalny został uformowany 26 lipca 1918 r. Jego zadaniem była walka z kontrrewolucją, spekulacją i bandytyzmem. Bardzo czynnie i efektywnie zwalczał bolszewików i agentów Rosji Sowieckiej. Dowodził nim Melchisedek (Meki) Kedija.

⁴⁵ Wybory odbyły się 14–16 lutego 1919 r. Udział w nich wzięło 15 podmiotów politycznych. Wybrano łącznie 130 deputowanych. Rządząca partia socjaldemokratyczna zdobyła 109 mandatów.

Możliwe, że pewna część gruzińskich bolszewików rzeczywiście sądziła⁴⁶, iż sowiecka Gruzja może być faktycznie wolna i mniej zależna od Moskwy, ale była to iluzja. Poza tym, że gruzińscy bolszewicy nie mieli poparcia w samej Gruzji i bez wsparcia Armii Czerwonej⁴⁷ nie byli zdolni do utrzymania władzy choćby przez jeden dzień, również Moskwa nie pozwoliłaby na istnienie realnie niezależnej – choćby zsowietyzowanej i socjalistycznej – Gruzji.

Aaron Szejnman rzeczywiście był pełnomocnym przedstawicielem RSFRS w Gruzji i na początku 1921 r. dementował wszelkie informacje o możliwej agresji ze strony sowieckiej Rosji. Sergo Kawtaradze⁴⁸ oficjalnie pełnił funkcję pierwszego radcy, a faktycznie był zastępcą przedstawiciela RSFRS.

Drugi referat, w którym mowa o wojnie sowiecko-gruzińskiej, powstał na podstawie informacji, które polski Sztab Generalny posiadał przed 15 marca 1922 r.

Nr 2

Walki z Gruzją i utworzenie Sowieckiej Gruzji

Oddziały czerwonych powstanców w Abchazji po wyparciu wojsk gruzińskich z rej[onu] gagrów posunęły się do rej. Suchumi, który został przez nie zajęty.

Około 7 III oddziały bolszewickie opanowały Przełęcz Suramską w rej[onie] toru kolejowego Tiflis [Tyflis, Tbilisi]–Poti.

Osiągnęły one i zajęły rejon stacji Capa. Podobnież miasto Borżom (nad rz. Kurą) przeszło w ręce czerwonych.

Utworzony rząd sowiecki Gruzji, za podpisem komisarza spraw zagranicznych Orachelaszwili, wydał odezwę adresowaną do komisarzy spraw zagranicznych w Moskwie, Baku i Angorze, oraz do ministrów spraw zagranicznych w Rzymie, Paryżu, Londynie, Wiedniu, Berlinie, Waszyngtonie, Teheranie i Warszawie, w której komunikuje o utworzeniu rządu socjalistycznej, sowieckiej republiki Gruzji, zaznacza chęć tego rządu utrzymania stosunków pokojowych ze wszystkimi państwami, zastrzegając sobie rewizję zawartych przez poprzednie rządy gruzińskie umów, oraz oświadcza gotowość nowego rządu Gruzji nawiązania wszelkich rokowań i wymiany przedstawicieli dyplomatycznych.

W działalności bolszewików gruzińskich dużą rolę odgrywa Eliawa, znany działacz rosyjskiego Komisariatu Spraw Zagranicznych dla spraw wschodu⁴⁹.

⁴⁶ Wśród tych gruzińskich bolszewików należy pewnie szukać tych, którzy potem zostali okrzyknięci zwolennikami odchylenia nacjonalistycznego. Należą do nich Budu Mdiwani, Łado Dumbadze, Michaił Okudźawa i inni. Ta grupa wystąpiła przeciwko ugrupowaniu Stalina i Ordżonikidzego w sprawie utworzenia Zakaukaskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej (ZFSRS). Zwolennicy odchylenia nacjonalistycznego zostali rozstrzelani w latach 1937–1938.

⁴⁷ Lewan Gogoberidze, znany gruziński bolszewik, przewodniczący Komitetu Rewolucyjnego w Tbilisi, pisał 21 sierpnia 1921 r.: „Widzę gotowość do powstania [...] Członkowie Komitetu Rewolucyjnego w Tbilisi nazywani są uzurpatorami, którzy przemocą odebrali władzę gruzińskiemu proletariatu. »Musimy ich wyrzucić i zniszczyć« – mówią ludzie” (Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, (I) f. 6, sprawa karna nr 22313, t. 1, s. 23–27).

⁴⁸ **Sergo Kawtaradze** (1885–1971) – w różnych okresach pełnił funkcje: komisarza ludowego sprawiedliwości Socjalistycznej Sowieckiej Republiki Gruzji (SSRG), przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych SSRG, zastępcy prokuratora generalnego Sądu Najwyższego ZSRS, w latach 1945–1952 był ambasadorem ZSRS w Rumunii.

⁴⁹ Referat informacyjny z dnia 15 III 1921 r. Rosja. Sytuacja międzynarodowa Rosji Sowieckiej. Walki z Gruzją i utworzenie Sowieckiej Gruzji. Warszawa. AAN, z. 1191, t. A II 154, s. 85, 86.

W referacie mowa jest o tym, że w Abchazji operowali czerwoni powstańcy. W istocie w działaniach zbrojnych w Abchazji brały udział jednostki sowieckiej XI Armii. 4 marca zajęły one miasto Suchumi. Tymczasem w dniach 5–6 marca dowództwo gruzińskie podjęło próbę kontrnatarcia w rejonie Chaszuri. Pierwszy dzień kontrataku przyniósł sukcesy, ale następnego dnia, kiedy żołnierze Gwardii Ludowej bez rozkazu przerwali walkę i zaczęli odwrót, inicjatywę przejęła Armia Czerwona. Następnie, 6–7 marca oddziały XI Armii Czerwonej zajęły Góry Lichskie i dworzec kolejowy Cypa w zachodniej Gruzji. 7 marca weszły do Borzomi. W tym zakresie dane polskiego Sztabu Generalnego były dokładne.

Kilka słów należy powiedzieć na temat oświadczenia Mamii Orachelaszwili⁵⁰. W 1921 r. był on członkiem Komitetu Rewolucyjnego Gruzji (Rewkomu)⁵¹. Po ustanowieniu w Tbilisi władzy sowieckiej pierwsze rozkazy podpisywał właśnie jako przewodniczący komitetu (do momentu przybycia do stolicy Filipa Macharadze, który już 12 marca podpisywał rozkazy jako przewodniczący Komitetu Rewolucyjnego)⁵². Proklamację z 9 marca Orachelaszwili podpisał jednak jako komisarz ludowy spraw zagranicznych Socjalistycznej sowieckiej Republiki Gruzji⁵³. Rząd Demokratycznej Republiki Gruzji zawarł wcześniej międzynarodowe porozumienie z sowiecką Rosją i sowieckim Azerbejdżanem. Układ z tym ostatnim faktycznie został zrewidowany na szkodę Gruzji, która „odała” Azerbejdżanowi 3627 kilometrów kwadratowych swego terytorium⁵⁴.

W dokumencie mowa o tym, że Eliawa odgrywa wśród gruzińskich bolszewików istotną rolę. Chodzi o Szałwę Eliawę⁵⁵, który rzeczywiście miał wielkie wpływy. Był on członkiem Komitetu Wojskowo-Rewolucyjnego XI Armii, członkiem gruzińskiego Komitetu Rewolucyjnego, a rano 25 lutego osobiście dowodził oddziałami XI Armii wkraczającymi do Tbilisi. Po utworzeniu rządu sowieckiego został ludowym komisarzem armii i floty. Brał bardzo aktywny udział we wszelkiego rodzaju zebraniach i mitingach. Co do jego aktywności w kwestiach wschodnich, należy zaznaczyć, że był on członkiem Rady Wojskowo-Rewolucyjnej frontu turkiestańskiego i przewodniczącym komisji do spraw Turkiestanu. Potem pełnił funkcję przedstawiciela RSFRS w Turcji i Iranie⁵⁶. Wynika z tego, że polskie dowództwo dysponowało dość dokładnymi informacjami na temat roli i skali wpływów Szałwy Eliawy.

Kolejny referat informacyjny jest zgodny ze stanem wiedzy aktualnym 1 kwietnia.

⁵⁰ **Mamija Orachelaszwili** (1881–1937) – jeden z liderów gruzińskich bolszewików. Był przewodniczącym Rady Komisarzy Ludowych ZFSRS, I sekretarzem Zakaukaskiego Komitetu Krajowego WKP(b), kandydatem na członka KC. Rozstrzelany w 1937 r.

⁵¹ Członkami Komitetu Rewolucyjnego byli: Filip Macharadze, Szałwa Eliawa, Mamija Orachelaszwili, sekretarz Budu, Michaił Okudźawa, Łado Dumbadze, Omar Faik, Amajak Nazaretian, Alessandre Geheczkori i Beso Kwirkwelija.

⁵² „Kommunist”, 2 III 1921, nr 1; 12 III 1921, nr 10.

⁵³ „Kommunist”, 9 III 1921, nr 7.

⁵⁴ Z. Abaszidze, V. Waszakidze, N. Mirianaszwili, G. Czejszwili, *Historyczne granice państwa gruzińskiego od czasów najdawniejszych do współczesności*, Tbilisi 2014, s. 153.

⁵⁵ **Szałwa Eliawa** (1883–1937) – przewodniczący Rady Komisarzy Ludowych ZFSRS, zastępca komisarza ludowego handlu zagranicznego i komisarza ludowego przemysłu lekkiego ZSRS. Kandydat na członka KC. Rozstrzelany w 1937 r.

⁵⁶ *Sowietskaja istoriczeskaja encyklopedija*, Moskwa 1976, s. 457.

Nr 3

Przewrót w Gruzji

Akcja czerwonych oddziałów doprowadziła do zlikwidowania oporu wojsk gruzińskich wiernych rządowi. Około 13 III został zajęty Kutaisi, a w dniu 19 III w ręce powstańców przeszedł Batumi. Członkowie rządu ewakuowali się do Konstantynopola.

Nowy rząd sowiecki Gruzji protestuje przeciwko zarzutom terroru i gwałtu, jakimi przejawia się jego działalność. Odnośna odezwa, przesłana w drodze radiotelegraficznej, nosi podpis komisarza spraw zagranicznych Socjalistycznej Sowieckiej Republiki Gruzji.

Podobnie Centralny Komitet Gruzińskiej Partii Komunistycznej ogłosił protest przeciwko zarzutom narzucenia siłą Gruzji ustroju sowieckiego, podpisany – Dumbadze. Protest zawiera poniższy, bardzo charakterystyczny ustęp, który stwierdza ostatecznie udział rosyjskiego rządu sowieków w dokonanym przewrocie: „Czerwona armia przybyła do Gruzji na prośbę powstańców, gdyż w przeciwnym razie byliby oni rozbici, a dyktatura burżuazji wznowiona...”. Odezwa podkreśla, że partie i grupy gruzińskie socjalistów-rewolucjonistów, lewych federalistów, lewych syndykalistów i inne stanęły po stronie nowego rządu⁵⁷.

Tytuł dokumentu – „Przewrót w Gruzji” – sam w sobie wskazuje na to, jak polskie kierownictwo oceniało tamte wydarzenia.

Jednostki Armii Czerwonej zajęły Kutaisi nie 13 marca, a wieczorem 10 tego miesiąca. 13 marca zajęły Poti. Do Batumi 19 marca wkroczyły oddziały XI Armii, a nie powstańcy.

Dokument zawiera bardzo słuszny i dokładny wniosek, że bez względu na oświadczenie KC Komunistycznej Partii Gruzji to, co stało się w Gruzji, zostało zorganizowane przez rząd sowieckiej Rosji.

W dokumencie wspomina się o Dumbadzem. Chodzi o Łado Dumbadzego, który po utworzeniu sowieckiego rządu najpierw podpisywał rozporządzenia i inne dokumenty jako sekretarz Komitetu Rewolucyjnego⁵⁸, a następnie jako sekretarz KC Komunistycznej Partii Gruzji⁵⁹. Jednocześnie był komisarzem ludowym pracy⁶⁰.

Co do protestu sowieckiego rządu Gruzji przeciwko oskarżaniu go o terroryzm, przemoc i użycie siły, jest jasne, że rząd ów odrzucał wszystkie te zarzuty. W wojnie przeciwko Demokratycznej Republice Gruzji i w zaprowadzeniu w Gruzji władzy sowieckiej udział brały: XI Armia (9, 20 i 32 dywizje piechoty, 12 i 18 dywizje kawalerii), IX Armia (31 i 38 dywizja) oraz jednostki sowieckiej Armenii (5 i 6 pułk piechoty, jedna dywizja kawalerii)⁶¹. Inwazja na Gruzję rozpoczęła się z pięciu kierunków (Borczalo, Czerwony Most, Most Poילו, Wąwóz Dariałski, Przełęcz Mamisońska i dalej wzdłuż Morza Czarnego). Było to siłowe narzucenie władzy sowieckiej. Terror i prze-

⁵⁷ Referat informacyjny z dnia 1 kwietnia 1921 roku. Rosja. Polityka zagraniczna. Warszawa. AAN, z. 1191, t. A II 154, s. 113–114.

⁵⁸ „Kommunist”, 2 III 1921, nr 1.

⁵⁹ „Prawda Gruzija”, 16 III 1921, nr 12.

⁶⁰ „Prawda Gruzija”, 18 III 1921, nr 14.

⁶¹ M. Bakhtadze, *Z historii działań wojennych wojny rosyjsko-gruzińskiej 1921 r.*, Tbilisi 2013, s. 45–46, 101.

moc były nieodzownymi elementami towarzyszącymi systemowi sowieckiemu. Podczas wojny przeciwko Demokratycznej Republice Gruzji bolszewicy nie mieli po prostu na to czasu. Gdy tylko uznali, że ich władza się umocniła, przystąpili do siania terroru i przemocy (warto zaznaczyć, że rząd sowiecki w 1921 r. nie sprzeciwiał się obchodom 26 maja [gruziński Dzień Niepodległości – przyp. red.], a już rok później zastosowano wszystkie dostępne środki, by do nich nie dopuścić).

Po ustanowieniu w Gruzji władzy sowieckiej część lewicowych partii i ugrupowań rzeczywiście stanęła po stronie bolszewików. Mówiąc ściślej, zaczęły one z nimi współpracować. Było to ważne również z punktu widzenia bolszewików, którym zależało na tym, by pokazać, że mają pewne poparcie polityczne wśród społeczeństwa. Otwarcie poparła ich lewica eserowska i lewicowi socjaliści-federaliści⁶², częściowo – grupa syndykalistów. W tym zakresie polskie dowództwo dysponowało prawdziwymi informacjami.

Czwarty referat informacyjny bazuje na informacjach, które były dostępne 30 kwietnia.

Nr 4

Zakończenie walk w Gruzji

Źródła bolszewickie podają, że 18 III br. w Kutaisi podpisano umowę, na podstawie której działania wojenne zostają natychmiast wstrzymane, reszta terytorium Gruzji, podległa jeszcze władzy dawnego rządu, przechodzi w posiadanie Komitetu Rewolucyjnego, armia gruzińska zostaje rozwiązana, a jej broń i ekwipunek przechodzą w posiadanie Rewkomu. Z dniem 25 III dawny rząd gruziński przestaje istnieć na podstawie tej umowy, która gwarantuje dla jego stronników całkowitą amnestię⁶³.

Negocjacje między przedstawicielem Demokratycznej Republiki Gruzji Grigołem Lordkipanidzem i gruzińskim Komitetem Rewolucyjnym rozpoczęły się w Kutaisi 17 marca, a zakończyły następnego dnia. Komitet Rewolucyjny i sowiecki rząd reprezentowali: Szałwa Eliawa, Mamija Orachelaszwili i Aleksandr Swanidze⁶⁴. Podczas rokowań obecny był również przedstawiciel sowieckiej Rosji Abel Jenukidze⁶⁵. Reprezentanci władzy sowieckiej zażądali, by rząd Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej podpisał kapitulację i uznał rząd sowiecki. Lordkipanidze nie wyraził na to zgody. W końcu podpisano składające się z 17 punktów porozumienie (dokument podpisali Lordkipanidze, Orachelaszwili i Jenukidze). Pierwszy punkt mówił o zakończeniu działań wojennych. Zgodnie z punktem 4 miasto Batumi i jego okolica miały być do 25 marca, ale nie dłużej, kontrolowane przez rząd demokratyczny. Punkt 7 zakładał rozwiązanie armii i gwardii gruzińskiej republiki, a zgodnie z punktem 8 broń i amunicję zdemobilizowanych jednostek miał przejąć gruziński Komitet Rewolucyjny. Strona polska dysponowała

⁶² *Demokratyczna Republika Gruzji...*, s. 412, 413.

⁶³ Referat informacyjny z dnia 30 kwietnia 1921 roku. Rosja. Zakończenie walk w Gruzji. Warszawa. AAN, z. 1191, t. A II 154, s. 88.

⁶⁴ **Aleksandr Swanidze** (1886–1942) – ludowy komisarz oświaty ludowej, komisarz finansów, komisarz spraw zagranicznych GSRS. Przyjaźnił się ze Stalinem, a jego siostra Kato była pierwszą żoną Dżugaszwilego.

⁶⁵ **Abel (Awel) Jenukidze** (1877–1937) – szef Wydziału Wojny Wszechrosyjskiego Centralnego Komitetu Wykonawczego, członek Prezydium I sekretarza Centralnego Komitetu Wykonawczego. Rozstrzelany w 1937 r.

dokładnymi i wyczerpującymi informacjami na temat porozumienia podpisanego w Kutaisi. Dokument ten został opublikowany w sowieckiej prasie⁶⁶ i najprawdopodobniej stamtąd pochodziły te informacje. Niewykluczone jednak, że pewna ich część została przekazana polskim dyplomatom w Konstatynopolu, w tym attaché wojskowemu, przez gruzińskich polityków, którzy tam wyemigrowali.

W sprawie amnestii gruziński Komitet Rewolucyjny wydał 25 lutego dekret, który dotyczył pojedynczych osób będących członkami lub sympatykami partii i ugrupowań politycznych czynnie walczących przeciwko rządowi sowieckiemu i Komunistycznej Partii Gruzji⁶⁷. Odezwa skierowana do armii i gwardii Demokratycznej Republiki Gruzji głosiła: „Każdy, kto z własnej woli rzuci broń – żołnierz, gwardzista, oficer – i przejdzie na naszą stronę, jest naszym sojusznikiem. Gwarantuje się mu nietykalność bez względu na to, jakich przestępstw dopuścił się w przeszłości”⁶⁸. Zgodnie zaś z punktem 14 porozumienia z Kutaisi: „Nie będą pociągani do odpowiedzialności i karani sędownie lub administracyjnie ani działacze polityczni Demokratycznej Republiki Gruzji, ani wojskowi, od szeregowych do dowódców, gwardziści, oficerowie gwardii, sztabowcy ani pracownicy administracyjni, ani ktokolwiek z tych, którzy działali w ich imieniu, wypełniając swoje obowiązki przed państwem i społeczeństwem. Powyższy paragraf obejmuje tylko działania z okresu sprzed nabrania mocy przez niniejsze Porozumienie”.

Ostatni referat informacyjny, w którym mowa o Gruzji, został sporządzony na podstawie danych dostępnych 1 czerwca.

Nr 5

Gruzja Sowiecka

Rząd sowiecki Gruzji, jakoby w porozumieniu z Leninem, ma ograniczyć nacjonalizację przemysłu jedynie do większych przedsiębiorstw.

W rządzie tym istnieje również tendencja przyciągnięcia do współpracy elementów niekomunistycznej Lewicy społecznej, grupującej się poprzednio wokoło dawnego rządu⁶⁹.

Lenin rzeczywiście radził gruzińskim bolszewikom, by nie zapożyczali oni ślepo metod działania stosowanych w Rosji, ale uwzględniali gruzińskie realia. Jedną z takich rad było zalecenie, by pójść na pewne ustępstwa wobec elementów drobnoburżuazyjnych⁷⁰. Kwestia współpracy partii lewicowych z nowym rządem została już omówiona.

W pięciu referatach informacyjnych omówiona została wojna rosyjsko-gruzińska i zaprowadzenie władzy sowieckiej w Gruzji. Poza drobnymi, mało znaczącymi nieścisłościami jest to opis zgodny z prawdą. Trafny jest też główny wniosek – przewrót

⁶⁶ „Kommunist”, 22 III 1921, nr 16; „Prawda Gruzija”, 22 III 1921, nr 17.

⁶⁷ „Bakinskij raboczij”, 6 III 1921, nr 52 (186).

⁶⁸ „Kommunist”, 4 III 1921, nr 3.

⁶⁹ Referat informacyjny z dnia 1 czerwca 1921 roku. Rosja. Gruzja Sowiecka. Warszawa. AAN, z. 1191, t. A II 154, s. 104.

⁷⁰ *Oczerki po istorii Gruziji*, t. VI – Tbilisi 1972, s. 696; t. VII – Tbilisi 1976, s. 60.

państwowy i zaprowadzenie władzy sowieckiej dokonały się za sprawą sowieckiej Rosji. Choć Gruzja formalnie pozostawała niezależną republiką sowiecką, rzeczywistość wyglądała zupełnie inaczej. Kraj był okupowany, stacjonowała w nim Armia Czerwona Rosji Sowieckiej.

Informacje zawarte w przeanalizowanych referatach pokazują, że polski Sztab Generalny był dobrze zorientowany w sytuacji. Odzwierciedlenie w nich wydarzeń 1921 r. w Gruzji potwierdza, że polskie dowództwo, a zapewne także kierownictwo polityczne, interesowało się zarówno regionem Południowego Kaukazu, jak i samą Gruzją.

BIBLIOGRAFIA

ŹRÓDŁA

Archiwum Akt Nowych, Warszawa

Archiwum Ministerstwa Spraw Wewnętrznych, Tbilisi

Centralne Archiwum Państwowe Gruzji, Tbilisi

Prasa

„Bakinskij raboczij”

„Ertoba”

„Kommunist”

„Prawda Gruzja”

„Sakartwelos Respublika”

OPRACOWANIA

Abaszidze Z., Waszakidze V., Mirianaszvili N., Czejszvili G., *Historyczne granice państwa gruzińskiego od czasów najdawniejszych do współczesności*, Tbilisi 2014.

M. Bakhtadze, *Z historii działań wojennych wojny rosyjsko gruzińskiej 1921 r.*, Tbilisi 2013.

Demokratyczna Republika Gruzji. Słownik encyklopedyczny, Tbilisi 2018.

Dżanelidze O., *Szkice z historii Demokratycznej Republiki Gruzji*, Tbilisi 2018.

Haczapuridze G., *Walka gruzińskich bolszewików za zwycięstwo władzy sowieckiej*, Tbilisi 1948.

Haczapuridze G., *Walka narodu gruzińskiego o ustanowienie władzy sowieckiej*, Tbilisi 1957.

Harmadarjan S., *Cennyj dokument o Loriiskom vosstanii 1921 goda*, „Izwiestija akademii nauk armjanskoj SSR” 1959, nr 10.

Kadiszew A., *Intervencija i graždanskaja wojna w zakawkazii*, Moskwa 1960.

Majzner R., *Attachaty wojskowe Drugiej Rzeczypospolitej 1919–1945*, Częstochowa 2014.

Oczerki po istorii Gruziji, t. VI – Tbilisi 1972; t. VII – Tbilisi 1976.

Oganezew G., *Josif Gerasimovicz Laz’jan*, „Izwiestija akademii nauk armjanskoj SSR” 1964, nr 9.

Peplowski A., *Wywiad polski na ZSRR 1921–1939*, Warszawa 2010.

Peplowski A., *Wywiad w wojnie polsko-bolszewickiej 1919–1920*, Warszawa 1999.

Sowietskaja istoriczeskaja enciklopedija, Moskwa 1976.

- Surguladze A., *Zwycięstwo rewolucji socjalistycznej na Kaukazie 1918–1921*, Tbilisi 1961.
- Toidze L., *Interwencja, okupacja, przymusowa sowietyzacja, faktyczna aneksja. Przyczynek do oceny wojny rosyjsko-gruzińskiej w lutym–marcu 1921 r.*, Tbilisi 1991.
- Traskunow M., *Geroiczekij bojowej put' 11-oj armiji na frontach Graždanskoj wojny*, Tbilisi 1958.
- Zakariadze A., *Demokratyczna Republika Gruzji*, „Jeździec” 1994, nr 1–4.

Referaty informacyjne Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego na temat wojny rosyjsko-gruzińskiej 1921 r.

Po zakończeniu rosyjsko/sowiecko-gruzińskiej wojny w lutym–marcu 1921 r. Gruzja utraciła niepodległość i była okupowana przez Rosję Sowiecką. Informacje na temat tej wojny były zbierane między innymi przez Referat Informacyjny Oddziału II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego. Informacje przygotowywane przez Referat Informacyjny były opracowywane w regularnych odstępach czasu (co dwa tygodnie). Poruszano w nich m.in. kwestię rosyjsko-gruzińskiej wojny 1920 r. i ustanowienia sowieckiej władzy w Gruzji. Oddział II Sztabu Generalnego opierał się na informacjach pochodzenia oficjalnego i nieoficjalnego. W opracowaniach przygotowywanych przez Oddział II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego trudno znaleźć informacje, które byłyby nieznane gruzińskim historykom, ale opracowania te pomagają sprecyzować niektóre szczegółowe zagadnienia. Opracowania te są interesujące z dwóch powodów. Po pierwsze informacje, którymi dysponował Sztab Generalny WP, wskazują na to, w jaki sposób był on informowany. Po drugie, jest ważne, w jakim stopniu informacje znajdujące się w tych opracowaniach polskich odpowiadają rzeczywistości. Sam fakt ujęcia w tych dokumentach kwestii związanych z Gruzją świadczy o znaczeniu Gruzji i szerzej – całego Kaukazu Południowego – dla władz polskich. Pierwsza informacja o wojnie rosyjsko-gruzińskiej pojawiła się w opracowaniu, które omawia sytuację na dzień 1 marca 1921 r. Ostatnia wiadomość, w której wspomniane są sprawy Gruzji, znajduje się w opracowaniu z 1 czerwca 1921 r. Kwestia wojny rosyjsko-gruzińskiej i ustanowienia władzy sowieckiej w Gruzji była omawiana w pięciu opracowaniach. Poza drobnymi i nieznaczącymi nieścisłościami cały ten proces został opisany poprawnie. Główny wniosek – zamach stanu i ustanowienie władzy sowieckiej za pomocą wojsk Rosji Sowieckiej – również jest poprawny. Chociaż po ustanowieniu władzy sowieckiej formalnie Gruzja była niezależną republiką, w rzeczywistości była ona okupowana, a Czerwona Armia stacjonowała na jej terytorium. Informacje zebrane w omawianych opracowaniach potwierdzają, że Sztab Generalny Wojska Polskiego był dobrze informowany w kwestii gruzińskiej. Informacje o wydarzeniach, które miały miejsce w Gruzji w 1921 r., potwierdzają zainteresowanie polskich władz wojskowych i zapewne również politycznych tym regionem, a zwłaszcza Gruzją.

SŁOWA KLUCZOWE

Gruzja, Związek Sowiecki, Sowiecka Armenia, wojna, 1921 rok, sowietyzacja, okupacja, Sztab Generalny Wojska Polskiego, Oddział II Sztabu Generalnego Wojska Polskiego

Briefing Papers of Branch II of the General Staff of the Polish Army on the Russo-Georgian War of 1921

After the end of the Russian/Soviet-Georgian war in February–March 1921, Georgia lost its independence and was occupied by Soviet Russia. Information about this war was collected, among others, by the Information Desk of the Second Branch of the General Staff of the Polish Army. The information prepared by the Information Desk was compiled at regular intervals (every two weeks). They covered, among other things, the Russian-Georgian war of 1920 and the establishment of Soviet power in Georgia. Branch II of the General Staff relied on information of official and unofficial origin. In the studies prepared by Branch II of the General Staff of the Polish Army it is difficult to find information that would be unknown to Georgian historians, but these studies help to clarify some detailed issues. These studies are interesting for two reasons. First, the information available to the Polish Army General Staff indicates how it was informed. Second, it is important to what extent the information in these Polish studies corresponds to reality. The very fact of including Georgia-related issues in these documents testifies to the importance of Georgia and, more broadly, of the whole South Caucasus for the Polish authorities. The first information about the Russian-Georgian war appeared in the study, which discusses the situation as of 1 March 1921. The last news mentioning Georgia's affairs is found in a study dated June 1, 1921. The issue of the Russo-Georgian War and the establishment of Soviet power in Georgia was discussed in five studies. Except for minor and insignificant inaccuracies the whole process was described correctly. The main conclusion – the *coup d'état* and the establishment of Soviet power with the help of the troops of Soviet Russia – is also correct. Although Georgia was formally an independent republic after the establishment of Soviet power, in reality it was occupied and the Red Army was stationed on its territory. The information gathered in the studies discussed above confirms that the General Staff of the Polish Army was well informed on the Georgian question. The information about the events that took place in Georgia in 1921 confirms the interest of the Polish military and probably also political authorities in this region, especially Georgia.

KEYWORDS

Georgia, Soviet Union, Soviet Armenia, war, 1921, sovietisation, occupation, General Staff of the Polish Army, Branch II of the General Staff of the Polish Army

MIKHEIL BAKHTADZE – historyk, doktor habilitowany, profesor Państwowego Uniwersytetu im. I. Javakhishvili w Tbilisi. Zajmuje się badaniami nad historią wojskowości Gruzjińskiej Republiki Demokratycznej. Członek Polsko-Gruzjińskiej Komisji Historyków, współprzewodniczący Gruzjińsko-Rumuńskiejskiej Komisji Historyków.

MIKHEIL BAKHTADZE – historian, PhD, professor at the I. Javakhishvili State University in Tbilisi. He conducts research into the military history of the Georgian Democratic Republic. Member of the Polish-Georgian Commission of Historians, Co-Chairman of the Georgian-Romanian Commission of Historians.